

УДК 336.74

А. М. Рябініна,
к. е. н, доцент кафедри банківської справи,
Одеський державний економічний університет

СОЦІАЛЬНИЙ АСПЕКТ ЦІННОСТІ СУЧАСНИХ ГРОШЕЙ

У статті розглядається цінність сучасних грошей без власної вартості, яка має велике соціальне значення в житті кожної людини і кожного суб'єкта господарської діяльності, бо всі їх майнові інтереси мають грошовий вимір. У статті висвітлені основні причини безперервного знецінення гривні й безперервного погіршення соціального стану життя українців, зроблені пропозиції щодо підвищення соціальної ролі цінності гривні у їх житті.

In the article the social aspect of modern money value is considered. It is significant in a social life of each person and each managing subject as their valuable interests have money value. Principal causes of continuous depreciation of grivna and continuous aggravation of a social status in a life of people are illustrated in the article. The recommendations directed on improvement of a social life of people and achievement of stability of grivna are stated.

Ключові слова: цінність грошей, купівельна спроможність грошової одиниці, дефіцит державного бюджету, емісійний дохід, ІСЦ, інфляція, прожитковий мінімум, мінімальна заробітна плата.

Гроші виникли з розвитком товарообміну між людьми. З їх виникнення вони пройшли багатий шлях свого товарного існування від ракушок до золота і впритул до демонетизації останнього, гроші завжди мали і власну вартість, і цінність. Демонетизація золота змінила сутність грошей. Відповідно сучасні кредитні гроші у вигляді грошових білетів і розмінної монети втратили товарну природу, власну вартість і мають лише цінність [5, § 2.3], в зв'язку із чим товарообмін за допомогою сучасних грошей без власної вартості є нееквівалентним саме за вартістю.

З того, що сучасні гроші мають лише цінність, тобто купівельну спроможність, яка являє собою кількість товарів та послуг, які можна придбати на одну грошову одиницю в конкретний проміжок часу, випливає, що саме цінність сучасних грошей має соціальне значення в житті людини. Відповідно, коли зростають ціни, то зменшується кількість товарів та послуг, які можна придбати на одну грошову одиницю, тобто зменшується цінність грошей, що зовсім не байдуже для громадян країни.

Для наочного уявлення впливу цін на цінність грошей (як соціально значимого фактора) розглянемо один з гіпотетичних фішерівських прикладів зв'язку власної вартості золотих грошей, цінності та кількості грошових одиниць у обігу. Зокрема, І. Фішер вважав [8], що якщо замінити напис на монетах "1 долар" надписом "2 долари", то кількість монет у обігу не зміниться, хоча кількість доларів збільшиться вдвічі. За таких умов, якщо за товар раніш давали монету "1 долар", то після збільшення її номіналу вдвічі за той же самий товар будуть давати ту ж саму монету, але за номіналом "2 долари". За

таких умов власна вартість монети від зміни її номіналу з 1 долара на 2 долара не зміниться, але зміниться купівельна спроможність (цінність) долара, яка зменшиться вдвічі. Цей приклад наглядно демонструє той факт, що чим більше грошових одиниць у обігу (навіть і золотих), тим вищі ціни і відповідно нижча цінність грошей, тобто тим меншу кількість товарів та послуг можна придбати за одну грошову одиницю, зокрема на 1 долар. І навпаки, чим більше товарів та послуг можна придбати на одну грошову одиницю, тим цінність грошей як для суспільства, так і для кожної людини вища, в чому, власне, і полягає соціальна сутність цінності грошей, яка дозволяє людині за свій номінальний дохід отримати більше потрібних йому товарів та послуг. Не випадково цінність грошей є синонімом їх купівельної спроможності.

Слід відмітити, що купівельна спроможність стабільних сучасних кредитних грошей (тобто сума цін тієї кількості товарів та послуг, які можна придбати за одну грошову одиницю в конкретний момент часу при даному рівні цін) може розглядатися як їх міра цінності, бо будь-яка "міра" і, перш за все, міра цінності сучасних грошей, має бути незмінною. Однак цінність нестабільних грошей ніяким чином не може бути мірилом [2, с. 36] чи мірою цінності, бо неможна вимірювати та порівнювати купівельну спроможність сучасних грошей протягом деякого часу нестабільною цінністю грошової одиниці, яка схильна до коливань, тому є величиною мінливою, що скривлює вартісні та цінові пропорції товарів та послуг.

Колісання купівельної спроможності сучасних кредитних грошей залежать від цілого ряду причин, серед яких, перш за все, доцільно назвати співвідно-

шення попиту та пропозиції на ринках грошей і на ринках товарів, ефективність грошово-кредитного регулювання центрального банку, рівень державного регулювання та рівень економічної стабільності в країні. До того ж купівельну спроможність сучасних кредитних грошей, перш за все, визначає емітент при законодавчому випуску їх до обігу (виходячи з обсягу реального виробництва, сталих вартісних пропорцій між елементами затрат труда в товарах, співвідношення попиту та пропозиції на товари та гроші, заданих центральним банком обсягів емісії готівкових грошей і розміру грошового мультиплікатора). За таких умов грошові білети та монети, які випускаються до обігу центральним банком, в момент їх випуску мають примусову міру цінності (купівельну спроможність), яка задана їм емітентом¹. Надалі у процесі свого обігу, включаючи перехід готівкових грошей у депозитні і навпаки, міра цінності грошових одиниць (їх купівельна спроможність) визначається стихією ринка. Врешті-решт, цінність сучасних грошей при законодавчому виводі їх з обігу взагалі втрачається, в зв'язку із чим грошові білети і розмінна монета повністю знецінюються як гроші.

Не можна не відмітити, що сьогодні (як і раніш) всі майнові інтереси кожної людини і кожного господарюючого суб'єкта виражені у грошах, цінність яких має неабияке значення для життя людини в соціумі. Саме тому велике значення для соціально-економічного розвитку суспільства має стабільність купівельної спроможності (цінності) грошей.

Заслугує на увагу, що стан економіки країни зумовлюється не тільки обсягом матеріальних ресурсів, а і рівнем активності населення. Тому купівельна спроможність грошей є найважливішим соціальним стимулом для людини у справі підвищення продуктивності її праці. Відповідно, зважений підхід уряду до оцінки плати за труд робить гроші і, перш за все, їх цінність суттєвим соціальним фактором підвищення продуктивності праці в країні, що сприяє росту суспільного виробництва і національного доходу, бо людям зовсім не байдуже, який вони будуть отримувати дохід за свій труд. А правильний підхід центрального банку країни до взаємозв'язку грошового попиту з грошовою пропозицією створює умови для підтримки стабільності купівельної спроможності не тільки національних грошей, але і соціально-економічного розвитку країни, що укріплює соціальну сутність цінності грошей.

Цінності грошей (їх купівельної спроможності) приділив немало уваги український вчений М. І. Туган-Барановський, який писав, що "...цінність грошей є цілком соціальним явищем, продуктом стихійних несвідомих <...> процесів. Ось чому загальна теорія цінності товарів не може пояснити цінності грошей. Теорія граничної корисності відштовхується від припущення, що цінність є результатом свідомих оцінок оцінювача. Між тим, цінність грошей постає перед нами як щось об'єктивно дане усією сукупністю мінливих відношень <...>, і яка б не була цінність грошей, інакше кажучи, їх купівельна сила, <...> вони рівною мірою будуть витрачені як знаряддя обміну чи платіжний засіб, бо ні на що інше гроші не потрібні" [7, с. 31].

Як видно з висловлювання М.І. Туган-Барановського, цінність грошей є

¹ бо немає ніякого економічного сенсу випускати гроші без заданої їм купівельної спроможності чи міри цінності.

соціальним явищем, яке виражається в їх купівельній силі, за якою вони не тільки виражають ціни будь-яких товарів, включаючи і такий специфічний товар, як робоча сила, але вони дозволяють людям здійснювати купівлю товарів та послуг, забезпечуючи свій соціальний статус.

Проблема соціальної цінності сучасних грошей, як ніколи раніш, є дуже актуальною, бо сьогодні ще не вирішені навіть основні підходи до сутності сучасних грошей, бо ціла низка пострадянських науковців ще й досі (тобто після демонетизації золота) розглядають гроші як товар, який, відповідно, має власну вартість, хоча такий підхід до сутності сучасних грошей без власної вартості не відповідає дійсності. По-перше, тому, що гроші не виробляються для продажу (в той час як товар саме для цього і виробляється); по-друге, тому, що гроші не мають ціни, а товару без ціни не буває і, врешті-решт, тому, що в сучасних грошах не зберігається основна властивість товару — єдність його споживої і власної вартості. Останнє зумовлено тим, що в порівнянні з номінальною вартістю сучасних грошей їх власна вартість занадто мала (2,5 цента за грошовий білет будь-якого номіналу [4]), в зв'язку із чим власною вартістю сучасних паперових грошей можна нехтувати і вважати, що сучасні гроші власної вартості не мають.

Разом з тим, не маючи власної вартості, сучасні паперові гроші мають цінність — купівельну спроможність, саме яка і робить їх соціальним фактором розвитку сучасної світової спільноти. До того ж, хоч сучасні гроші і не мають власної вартості і не можуть нею вимірювати вартість товарів і послуг, однак саме в них виражаються товарні ціни, що вже стали усвідомлювати деякі вітчизняні вчені [2, с. 36; 6, с. 34], хоча М.І. Туган-Барановський майже сто років назад писав, що "...трудність проблеми цінності грошей міститься в тому, що цінність грошей керується суттєво іншими факторами, ніж цінність товарів, з чого теорія цінності грошей не може бути отримана шляхом дедукції з загальної теорії цінності товарів. Не пристосовуваність трудової теорії до цінності грошей виявляється вже з того, що цінність мають не тільки металеві гроші, які виготовлені з матеріалу, який має трудову цінність, але і нерозмінні паперові гроші, які ніякої трудової цінності у собі не уключають" [7, с. 29]. Тому, — далі писав М.І. Туган-Барановський, між "...цінністю товарів і цінністю грошей існує <...> глибока принципова відмінність: цінність товарів будується на основі свідомих розцінок окремих індивідів², чим держава керувати не може; навпаки, цінність грошей є несвідомий стихійний продукт соціальної взаємодії, цілком такий, який допускає державне регулювання" [7, с. 40].

Якщо розглядати цінність національних грошей України, то слід сказати, що вона з моменту їх вводу до обігу знецінилась майже втричі — з 4,32 до 1,46 одиниць роздрібного товарообороту, який можна придбати за одну готівкову гривню (табл. 1).

Таке знецінення гривні зумовлене цілою низкою факторів. Перш за все, як видно з даних табл. 1, в Україні за досліджуваного періоду дефіцит державного бюджету зріс з 3,99 млрд грн. до 19,9 млрд грн., тобто збільшився майже в 5 разів, в той час як реальний ВВП к початку 2010 року збільшився лише у 1,55 рази (у порівнянні з 1996 роком), а грошова маса збільшилась з 9,36 млрд грн. до 487,3 млрд грн., тобто збільшилась більш ніж у 50 разів. Відповідно до такого економічного стану країни, збільшилися і ціни (ІСЦ за досліджувані період зріс майже в чотири рази зі 100% до 390,2%). Зрозуміло, що саме таке стрімке зростання грошової маси спотворює інфляцію і нічим не обгрунтоване зростання номінального ВВП та роздрібного товарообороту, які виражаються у поточних, безперервно зростаючих, цінах. Однак стрімке зростання грошової маси пояснюється, перш за все, існуванням дефіциту державного бюджету та його суттєвим збільшенням у останні два роки досліджуваного періоду (майже до 20 млрд грн., що практично в 10 раз більше реального ВВП(2009), для забезпечення покриття якого НБУ використовував (і використовує досі) емісійний дохід (табл. 2).

Таблиця 1. Основні показники соціально-економічного розвитку України у 1996—2009 рр. (станом на кінець року, млрд грн.) [12—13]

	ВВП реальний*	ВВП номінальний	Дефіцит держбюджету	Грошова маса (М3)	Роздрібний товарооборот	Купівельна спроможність гривні**	Індекс споживчих цін ***
1996	1,32	81,52	-3,99	9,36	17,3	4,32	100
1997	1,28	93,37	-6,16	12,54	18,9	3,1	111,0
1998	1,26	102,6	-2,26	15,7	19,3	2,7	133,2
1999	1,25	130,4	-1,96	22,1	22,15	2,3	158,8
2000	1,42	170,1	-1,02	32,25	28,8	2,25	199,8
2001	1,55	204,2	-0,61	45,8	34,4	1,17	211,9
2002	1,63	225,8	1,58	64,9	39,7	1,5	199,2
2003	1,78	267,3	-0,53	95,0	50,0	1,51	215,6
2004	2,0	345,1	-11,04	125,8	67,6	1,6	242,1
2005	2,05	441,4	-7,95	194,1	94,3	1,57	266,7
2006	2,2	544,1	-3,81	261,1	129,9	1,73	267,0
2007	2,36	720,7	-5,67	396,2	178,2	1,6	298,1
2008	2,41	948,0	-12,5	515,7	246,9	1,59	347,5
2009	2,05	912,5	-19,9	487,3	229,9	1,46	390,2

* розраховано автором за даними [3, с.485; 12, с.40 і 42; 13 с. 54].

** одиниць роздрібного товарообороту на одну готівкову гривню.

*** в процентах до попереднього року, починаючи з 1996 року (розрахунок автора).

Таблиця 2. Емісійний дохід НБУ (станом на 1.04.2006 р., 1.04.2007 р. і 1.01.2008 р.) [10—12]

	2006	2007	2008	Видатки на виготовлення одного грошового білету (будь-якого номіналу!) не перевищують 2,5 центів (4) чи 0,12625 грн. за одну купюру (при курсі USD/UAH = 5,05, існуючому у періоді, який розглядається)
1. Грошові білети у обігу і у касах банків (млрд шт.)	1,52	1,65	2,09	
2. Номінальна вартість грошових білетів (млрд грн.)	62,2	79,4	119,4	
3. Видатки на виготовлення грошових білетів (млрд грн.)*	0,19	0,21	0,26	
4. Емісійний дохід, млрд грн. (с.2 – с.3)**	62,01	79,19	119,14	

* розраховано автором як добуток обсягу емітованих НБУ грошових білетів на видатки на виготовлення одного грошового білету.

** розраховано автором як різниця між номінальною вартістю емітованих грошових білетів і видатками на їх виготовлення.

Як видно з даних табл. 2, практично вся номінальна вартість випущених в обіг грошових білетів являє собою емісійний дохід емітента (НБУ), який у відповідності до Закону України "Про НБУ" [1, ст. 5] всі свої вільні прибутки направляє на покриття дефіциту державного бюджету. Відповідно, зацікавленість емітента (агента уряду в грошово-кредитній політиці, тобто НБУ і уряду) у нарощуванні обсягів емісії грошей стає надто очевидною. Однак нарощування обсягів грошової маси, яке спотворило невтримний ріст цін — інфляцію, — відповідно спотворило і зниження купівельної спроможності гривні, яка за досліджувані період зменшилась майже втричі (табл. 1), в чому проявляється невтримне нарощування наявної грошової маси (без врахування динаміки реального ВВП). Разом з тим, як відзначає перший заступник Голови НБУ А. Шаповалов, "...кожний додатковий відсоток інфляції в сукупності "з'їдає" більш півмільярда гривень у реальних доходах населення" [9, с. 3], з чого випливає, що купівельна спроможність грошей (їх цінність) має соціальне значення.

² що дає нам підставу у данному контексті під цінністю товарів розуміти їх ціни, які відображаються в розцінках чи прейскурантах цін.

Таблиця 3. Співвідношення номінальної вартості мінімального і реального прожиткового мінімуму з мінімальною і середньою номінальною заробітною платою в Україні у 2001–2009 рр. [12–13]

	2001	2002	2003	2004	2005	2006	2007	2008	2009
Встановлений законом прожитковий мінімум (грн./місяць)	311,3	342,0	342,0	362,2	423,0	472,0	510,0	626,0	669,0
Реальний (середній по Україні) прожитковий мінімум (грн./місяць) ¹	550	700	750	950	1100	1370	1500	1650	1850
Мінімальна зарплата (грн./місяць)	118,0	165,0	205,0	237,0	310,0	400,0	460,0	605	669
Те ж саме, у % до встановленого законом прожиткового мінімуму	37,9	48,2	59,9	65,5	73,3	84,7	90,2	96,6	100,0
Середня номінальна зарплата (грн./місяць)	311	376	462	590	806	1041	1351	1806	1906

¹ за даними СМІ.

Таблиця 4. Співвідношення поточних витратків населення (оплати товарів та послуг) і номінальної оплати праці в Україні в 1996–2009 рр. [12–13]

	1996	1997	1998	1999	2000	2001	2002	2003	2004	2005	2006	2007*	2008	2009
Поточні витатки населення (млрд грн.)	27,4	31,9	34,9	41,8	59,0	77,8	153,6	180,7	222,3	306,8	385,7	575,5	782,5	815,2
Оплата праці (млрд грн.)	23,7	25,6	26,2	30,7	42,3	56,4	78,9	94,6	117,2	160,6	205,1	470,9	637,8	672,7
Те ж саме, у % до поточних витатків	86,5	80,2	75,0	73,4	71,7	72,5	51,4	52,3	52,7	52,3	53,2	0,81	0,81,	0,82

* починаючи з 2007 року, витатки усього (без заощаджень); оплата праці — наявні доходи, що не є тим же самим, що й оплата праці.

За таких умов стає очевидним, що нестримне зростання інфляції в Україні істотно знижує не тільки цінність її національної валюти — гривні, але і купівельний попит населення, який сьогодні так недопустимо низький (табл. 3), що, безумовно, погіршує соціальне життя людини.

Як видно з даних табл. 3, розмір мінімальної заробітної плати (не кажучи вже про пенсії) в Україні у всіх роках досліджуваного періоду був нижче офіційно встановленого урядом прожиткового мінімуму. При цьому, якщо в 2000–2002 роках мінімальна заробітна плата не забезпечувала й 50 % прожиткового мінімуму, то, починаючи з 2003 року, питома вага мінімальної заробітної плати в прожитковому мінімумі має тенденцію до росту, і наприкінці 2009 року зрівнялася з мінімальним прожитковим мінімумом.

Необхідно відмітити, що встановлений Урядом України прожитковий мінімум не відповідає медичним нормам існування людини, підтримуючи її життя (по вираженню К. Маркса) в "стані, який хиріє". Слід відмітити, що новий Уряд України планує підвищити і мінімальні зарплати і прожитковий мінімум (до 922 грн./місяць і 875 грн./місяць відповідно з 1.12.2010 р.), причому мінімальні зарплати будуть покривати прожитковий мінімум. Однак,

якщо цінність грошей буде і далі зменшуватись у зв'язку зі зростанням цін, то таке підвищення мінімальної зарплати і прожиткового мінімуму нічого не змінить у соціальному житті українців і відповідно цінність грошей не буде грати своєї стимулюючої ролі у підвищенні продуктивності їх праці. Як видно з даних табл. 3, за досліджуваній період середня номінальна заробітна плата по країні була у два — два з половиною разів вищою за мінімальну заробітну плату. Однак фактичний прожитковий мінімальний рівень все ж таки був вищим середньої номінальної заробітної плати в країні й майже втричі вище офіційно встановленого прожиткового мінімуму. За таких умов купівельний попит населення безперервно зменшується, що, в свою чергу, впливає на зменшення сукупної пропозиції, що, врешті-решт, веде не тільки до соціального, але і до економічного спаду.

У результаті такої соціальної політики уряду, за якої мінімальна заробітна плата нижче прожиткового мінімуму (а прожитковий мінімум не відповідає медичним нормам існування людини), частка основного офіційного доходу (з якого й стягується податок у бюджет) населення — заробітна плата в його поточних витратах — не покриває останніх (табл. 4), що, безумовно,

зменшує і надходження до бюджету.

Як видно з даних табл. 4, питома вага оплати праці в поточних витратах населення з 2003 року і до початку 2007 р. була не більш ніж 53,2%, збільшившись к початку 2010 року до 0,82%. Це означає, що населення України на організованому ринку праці не могло забезпечити покриття своїх поточних витрат і змушено було їхати або на заробітки в інші країни, створюючи тим самим специфічний прошарок населення України — "заробітчани", — або шукати на неорганізованому ринку України (тобто у тіні) джерело (неоподатковуване!) покриття своїх поточних витрат, які до того ж через безперервне зростання цін теж зростають. Крім того, зниження купівельного попиту населення й купівельної спроможності гривні, розглянуте вище, створює серйозні труднощі у всіх галузях економіки країни, бо втрачається стимулююча роль цінності грошей у підвищенні продуктивності праці населення.

Вищевикладене дозволяє зробити висновок про те, що створення умов до стабільної цінності сучасних кредитних грошей без власної вартості створить відповідні умови для найкращого виконання ними своєї соціальної ролі не тільки у підвищенні соціального життя українців, а і стимулюючої ролі у підвищенні продуктивності їх праці, що буде сприяти зростанню обсягів реального виробництва в країні. За таких умов саме завдяки підвищенню соціальної ролі цінності сучасних грошей будуть створені умови і для зниження в Україні безробіття, і для збільшення надходжень до бюджету, і відповідно для зростання багатства нації.

Література:

1. Закон України "Про Національний банк України" від 20.09.2001, № 2121-III, зі змінами та доповненнями за станом на 1.01.10.
2. Гроші та кредит / За ред. Савлука М. І. — К.: КНЕУ, 2006. — 740 с.
3. Дзюблюк О.В. Організація грошово-кредитних відносин суспільства в умовах ринкового реформування економіки. — К.: Поліграфкнига, 2000. — 511 с.
4. Остролуцкая Л. Как Украина гривну вводила / Одесский вестник — газета Одесского городского совета народных депутатов. — 1995. № 241 (991).
5. Рябинина Л.Н. — Проблемы развития теории современных денег, монография. — К.: УБС НБУ, 2009. — 383 с.
6. Смовженко Т., Стеблій Г. Гроші з позиції сучасної економічної теорії // Вісник НБУ 2006. — № 5. — С. 28–32.
7. Туган-Барановский М.И. — Бумажные деньги и металл. — Одесса: Русская Культура, 1919. — 132 с.
8. Фишер И. — Покупательная сила денег. — М.: Дело, 2001. — 230 с.
9. Шаповалов А. — Системні особливості розвитку інфляційних процесів в Україні // Вісник НБУ. — 2007. — № 12. — С. 3–5.
10. Бюлетень Національного банку України. — 2006. — № 5.
11. Бюлетень Національного банку України. — 2007. — № 5.
12. Бюлетень Національного банку України. — 2008. — № 5.
13. Бюлетень Національного банку України. — 2010. — № 4.

Стаття надійшла до редакції 22.06.2010 р.